MEMÒRIA ORAL DEL RÈGIM FRANQUISTA A MENORCA: EL TESTIMONI DE LA DONA

Autor desconegut. Col·lecció Antiquari Ramos. Arxiu d'Imatge i So de Menorca-CIM

Greta Olives Villalonga

TRB I (2024-2025)

Tutor: Eduard Blanes Calvo

Institut Ies Biel Martí

AGRAÏMENTS

En aquestes línies vull mostrar el meu profund agraïment, en primer lloc, al meu tutor Eduard Blanes Calvo i el coordinador Bartomeu Obrador per encaminar aquest treball i mostrar suport durant tot el curs.

Agrair, en segon lloc, a les persones que han fet possible aquest treball: Encarnación Pons, Berta Grau, Rosa Portella i Margarita Pons, sense voltros res s'hauria pogut aconseguir.

A la meva família, donar les gràcies per la comprensió, paciència i confiança que m'han brindat durant tot el procés.

Finalment, fer menció especial a en Pere Alzina, qui m'ha guiat i assessorat durant aquests darrers mesos donant-me ànims per a continuar esforçant-me en tot moment.

TAULA DE CONTINGUTS

1. Introducció 1

2. Context històric, polític i social 3

3. La societat de l'època segons testimonis directes 7

3.1 Característiques pròpies del règim 7

3.2 Ideologia i influència des del Catolicisme 10

3.3 Repressió i adoctrinament cap al gènere femení 13

3.4 El sistema educatiu en la dictadura 17

3.5 Època de canvis 20

4. Conclusions 24

5. Referències bibliogràfiques 27

6. Annexos 29

1. INTRODUCCIÓ

La història i la memòria oral dels testimonis són fonamentals per a l'anàlisi i la comprensió dels rols socials que caracteritzaven un període crític: el Règim Franquista. I, dins d'aquesta línia, el present Treball de Recerca té com a finalitat donar veu a aquelles persones que van viure la postguerra a Menorca, amb el propòsit de conèixer aquesta època opressiva mitjançant el testimoni de les dones.

He decidit abordar aquest tema perquè considero necessari visibilitzar i preservar la paraula d'aquelles persones que han experimentat històries verídiques, però que sovint no són escoltades. A més, és un tema que m'interessa profundament, ja que tinc una gran atracció per reivindicar el reconeixement de les generacions, i especialment el gènere femení, que va patir diverses situacions adverses. També, Menorca va ser un lloc especialment important en aquest conflicte, sent el darrer espai republicà en mantenir-se. D'aquesta manera, podré observar una visió totalment diferent de la franquista, a causa de les condicions peculiars del territori.

Es va invisibilitzar el paper de les dones durant la postguerra com a producte del masclisme per evitar reconèixer la seva importància.

A partir d'aquesta hipòtesi inicial, m'agradaria investigar i respondre aquesta afirmació mitjançant entrevistes a testimonis directes i, m'agradaria alhora, permetre que les dones que no van poder expressar-se durant el franquisme arrel de les fortes restriccions, puguin compartir els seus relats. Com a prioritat, intentaré fer consultes a fonts primàries (aquelles mostres autèntiques i originals de l'època), i també em basaré en la lectura d'alguns llibres que em permetin la contextualització del període. En el primer capítol, analitzaré els antecedents històrics referint-me a la contextualització que del començament del nacionalcatolicisme. El tercer capítol es dividirà en cinc parts que faran al·lusió a la manera de viure i les característiques relatades segons els testimonis. El darrer

subapartat, i realment interessant, estudiarà els moments en què es van començar a produir evolucions i canvis positius.

El meu treball seguirà una metodologia clara basada inicialment en una recerca bibliogràfica de caire històric que contextualitza el treball. Els materials bibliogràfics seran seleccionats amb relació al criteri que continguin aspectes històrics però també educatius. El nucli de la recerca estarà fonamentat a partir d'entrevistes semiestructurades (preguntes inicial preparades però obertes en funció de si la persona vol afegir noves dees o explicar anècdotes no contemplades inicialment).

Les entrevistes se centraran en quatre aspectes essencials:

- la vida quotidiana durant el règim
- l'educació
- la influència de la religió
- la vida social

A banda d'aquests quatre elements, se cercaran quatre persones que visquessin al camp i al poble i, si és possible de diverses ideologies per a mostrar tots els aspectes de la postguerra.

2. CONTEXT HISTÒRIC, POLÍTIC I SOCIAL

Ens situem en l'any 1929, moment en què l'opressiu dictador, Primo de Rivera, renuncia al seu càrrec polític, i obre el camí a restaurar la normalitat democràtica després de les profundes crisis socials. D'aquesta manera, es facilita l'arribada d'un règim polític que marcarà la història del país, i que resulta rellevant per entendre l'esclat de la Guerra Civil. Ens referim a la Segona República, la qual sorgeix a les eleccions convocades el 1931, que donaren triomf massiu als republicans i socialistes. El conflicte bèl·lic que va caracteritzar el final la dècada dels 30, és la conseqüència de la fatalitat i la ruptura que va experimentar el poble espanyol, la qual conduí la Guerra Civil, declarada el 18 de juliol de 1936. Aquesta guerra fou un conflicte intern de gran envergadura, que començà a gestar-se amb la victòria del Front Popular a les eleccions de 1936, i el posterior cop d'estat per part del bàndol franquista.

Al mes de març, diversos generals van acordar dur a terme un "aixecament militar" amb l'objectiu de derrocar el govern recentment establert. Aquest pla es va iniciar amb una insurrecció al nord d'Àfrica, que es va estendre ràpidament a les Illes Canàries, on un altre general de renom, Francisco Franco, liderava part de la conspiració. Posteriorment, la cadena d'assassinats entre líders obrers i conservadors, destacant-se l'homicidi de José Calvo Sotelo el 13 de juliol de 1936, va accelerar els esdeveniments, fins que, quatre dies més tard, es va proclamar l'estat de guerra a Melilla, desencadenant un aixecament militar per part d'un sector experimentat de l'exèrcit. Després de la victòria inicial a Melilla, Franco va obtenir via lliure per a aixecar-se també a les Canàries, on va publicar un manifest que expressava clarament els ideals del bàndol nacionalista: una doctrina estrictament espanyolista i militarista, basada en l'afirmació que el deure de l'exèrcit era "sagrat" i consistia a defensar la unitat d'Espanya.

Per tal d'iniciar el compliment d'aquest "sagrat deure", els nacionalistes van traspassar Gibraltar, van arribar a Andalusia i es van dirigir a la capital, donant lloc a una espiral violència constant i extrema que marcaria l'inici d'una guerra devastadora. Malgrat això, el republicanisme va resistir fermament en moltes

zones del país. Aquest context de divisió interna va portar nombrosos autors a denominar aquest període com “Espanya partida en dos”, una expressió que reflecteix la fractura tan profunda i tràgica que es va produir en la societat espanyola. Aquesta separació no només es va manifestar en el camp de batalla, sinó també en les ideologies i esperances contraposades d’un poble immers en el caos i l’oposició.

Progressivament, la guerra avançava, i amb ella creixia el nombre de víctimes i desastres que, amb el temps, esdevindrien la marca indeleble d’aquesta contesa nacional. Les ciutats devastades, les famílies trencades i un profund desànim social van ser només algunes de les conseqüències d’un conflicte que va dividir Espanya en dos bàndols irreconciliables. Malgrat la determinació i la constant resistència d’alguns sectors, no es va poder evitar que acabés imposant-se la superioritat militar dels rebels. Finalment, després de tres anys de lluites sanguinàries, l’1 d’abril de 1939, es va emetre el comunicat oficial que anunciava la victòria del bàndol franquista, i marcant així l’inici d’una dictadura que perduraria gairebé quatre dècades. Menorca, una de les darreres terres republicanes a resistir, havia capitulat el febrer de 1939.

Figura 1. Militars republicans al vaixell britànic HMS Devonshire, el capità González de Ubieta seguit de Murihead-Gould i darrere ells, Baudilio Sanmartín, dia 8 de febrer de 1939 (Consorcio Militar de Menorca, 11/05/25).

L'establiment del règim autoritari es va imposar de manera abrupta i contundent, suprimint les llibertats democràtiques i marcant l'inici d'un prolongat període de repressió que deixaria una profunda empremta en la història de l'Estat espanyol. Aquest sistema despòtic es va mantenir durant trenta-nou anys, des de 1936 fins a la mort del dictador Francisco Franco el 1975. Durant aquest llarg interval, Menorca, com altres territoris del país, va experimentar transformacions significatives en els àmbits econòmics, polítics i socials. Diversos sectors socials van consolidar el seu poder dins el nou ordre polític, amb un protagonisme destacat de l'exèrcit, l'Església i les estructures polítiques afins al règim. (Herrero, 2019).

Com bé s'observa parcialment en aquests dos llibres "El florido pensil" (Sopeña Monsalve, 1995) i "La española cuando besa" (Otero Quintas, 1999), l'univers ideològic del règim autoritari, se sustentava en tres valors fonamentals:

- Un espanyolisme molt marcat, que evitava manifestacions culturals o lingüístiques prohibides, com el català o el basc.

- Una gran influència eclesiàstica, que controlava bona part del poder i tot el sistema educatiu (ja que la religió catòlica era obligatòria per a tothom) a banda de controlar també el temps d'oci i el món laboral.

- Uns rols de gènere molt diferenciats; les funcions estaven clarament establertes: l'home havia de treballar fora de casa i la dona havia de portar totes les feines de casa, havia de tenir fills i criar-los, i servir a l'home en tot allò que li demanàs.

El patriotisme espanyol que caracteritzava els revoltats es va intentar inculcar al conjunt de la societat, tant mitjançant l'adhesió voluntària o a través de mecanismes impositius. En aquest context, es va dur a terme una mobilització militar contra els considerats "desafectes", amb l'ús sistemàtic de la violència i humiliació envers aquells que no donaven suport al denominat "Nou Estat".

Paral·lelament, es va promoure un procés d'uniformització ideològica, en què l'Església va esdevenir un pilar essencial del règim autoritari. Mitjançant lleis que li atorgaven una autoritat preeminent i mitjançant una influència subtil, però efectiva, especialment en l'àmbit educatiu, l'Església va difondre els valors del règim i va justificar la repressió exercida sobre els sectors dissidents. Aquesta estreta aliança entre l'Església i l'Estat va ser fonamental per consolidar el control social i polític, garantint així la persistència de la dictadura durant dècades.

Durant el règim franquista, es va instaurar un marc legal i social que excloïa les dones de la majoria d'activitats públiques, polítiques i laborals, consolidant un model patriarcal que les limitava al rol exclusiu de cuidadores de la llar i dels fills. Aquestes limitacions legals, dissenyades per mantenir les dones en una situació de submissió, van suprimir els drets conquerits amb la Constitució de 1931, com el dret a vot, la igualtat jurídica i la participació en la vida pública. Paral·lelament, el discurs ideològic de l'Església catòlica reforçava aquesta estructura, promovent una visió tradicional i conservadora del rol femení. Aquest sistema discriminatori es va mantenir fins a 1976, quan, amb la mort de Franco, es va iniciar un procés de transformació política i social que va permetre la supressió progressiva de les lleis franquistes. Això va facilitar la restitució dels drets fonamentals de les dones i la seva integració gradual en tots els àmbits de la societat. Tot i això, aquest canvi no va ser immediat, sinó que va requerir un esforç continuat per superar les arrels socials i legals d'una desigualtat profundament fixada.

És essencial recalcar que la violència i la repressió no van ser els únics elements dificultosos, també hi van jugar un paper de gran importància l'economia inestable i, com a conseqüència directa, la manca d'aliments i les condicions de penúria que van patir àmplies franges de la nació. L'economia durant el franquisme va estar profundament influenciada per múltiples crisis que van modelar les experiències diàries dels ciutadans. Els primers anys del règim, immersos en un context d'aïllament internacional, van estar marcats per una crisi de subsistència: l'escassetat de béns essencials, el racionament i l'empobriment generalitzat van definir la postguerra.

La dècada dels quaranta va estar marcada per un estat d'emergència econòmica que va agreujar les desigualtats, mantenint una part important de la població sota el control del mercat negre i en condicions de precarietat. Malgrat l'impuls econòmic que es va iniciar a partir del Pla d'Estabilització de 1959, que va permetre una millora progressiva del nivell de vida, moltes famílies continuaven patint per les desigualtats estructurals de la societat. Finalment, la crisi del petroli dels anys setanta va posar de manifest les febleses estructurals d'una economia altament dependent del capital extern, amb l'aparició de nivells creixents de desocupació i tensions socials, just en el moment en què el règim començava a mostrar signes d'esgotament. Aquestes crisis van deixar una empremta profunda en una societat que, malgrat les millores puntuals, va viure constantment condicionada per la incertesa i les limitacions inherents a un sistema controlat i sovint repressiu.

3. LA SOCIETAT DE L'ÈPOCA SEGONS TESTIMONIS DIRECTES

3.1 CARACTERÍSTIQUES PRÒPIES DEL RÈGIM

Acabada la guerra, Menorca, com tants altres territoris d'Espanya, es va veure immersa en un context de profunda precarietat. La fam, la manca de roba i els constants conflictes socials van marcar de manera indeleble la vida quotidiana del poble. Les restriccions del règim, com el control estricte sobre els aliments i la vigilància constant, van fomentar una atmosfera de desconfiança i por entre els habitants. Els testimonis de l'època relaten com la divisió no es limitava únicament a la relació amb les autoritats franquistes, sinó també a l'interior del mateix municipi.[1]

La fam va ser una de les condicions més pesades per a la població. Els testimonis coincideixen en la gravetat de la situació alimentària, on les restriccions imposades dificultaven l'accés als productes bàsics. Encarnació Pons Gomila

[1] En aquest apartat, d'acord amb la finalitat de l'estudi, s'ha considerat fonamental respectar al màxim les paraules i expressions pròpies del menorquí del segle XX. Per aquest motiu, les respostes es presentaran fidelment tal com han estat transmeses, amb l'objectiu de garantir-ne l'autenticitat i contribuir a la preservació de mots antics que, amb el pas del temps, corren el risc de caure en desús.

recorda com menjava "*pa untat amb seu i sucre perquè omplia molt*" *(Annexos, entrevista 1).*

La situació era tan extrema que, sovint, la capacitat per a la supervivència depenia de la solidaritat de veïns i familiars. Maria Berta Grau i Pascual detalla com la seva família aconseguia aliments gràcies a un familiar pagès.

> *Sort des nostru cunyat que era pagès i ens donava aliments, podíem estar molt agraïts amb ell. (Annexos, entrevista 2)*

Aquestes persones reflecteixen la penúria i resistència a la qual se sotmetien per poder sobreviure. La precarietat no només es reflectia en la manca d'aliments, sinó també en la vestimenta. Encarnació Pons Gomila descriu la seva realitat de la següent manera:

> *Jo només tenia unes sabates per cada dia, i el cap de setmana les fèiem netes, però si no estaven eixutes, no podia sortir de casa.*
> *(Annexos, entrevista 1).*

La majoria de les famílies no podien permetre's renovar la roba de manera regular, i en molts casos, es reutilitzava durant anys. D'altra banda, Margarita Pons Fuxà, ens relata que depenien de na Maria Jacinta, una modista del poble:

> "*Li pagàvem amb menjar, un poc de formatge, sobrassada… del que més teníem." (Annexos, entrevista 4).*

Aquest fet posa de manifest com la pobresa econòmica va generar sistemes de bescanvi per cobrir les necessitats més bàsiques.

Però més enllà de les carències materials, el règim franquista es va caracteritzar per un clima social enrarit per la por i la desconfiança. La repressió exercida per l'estat va derivar una forta divisió entre la població, i les denúncies es van

convertir en una eina habitual per aquells que volien guanyar-se l'aprovació del règim, o bé, venjar-se de conflictes personals.

> *Just va acabar la guerra, una família va denunciar a mon pare, que era republicà […] així, se'l van endur empresonat a Barcelona, tal com afirma Maria Berta Grau i Pascual. (Annexos, entrevista 2).*

Això no només enverinava les relacions veïnals, sinó que també tenia conseqüències per a aquells que en resultaven víctimes. La dictadura no només havia imposat la seva autoritat amb mà de ferro, sinó que també havia sembrat una discòrdia profunda dins la mateixa comunitat.

Aquest ambient de privacions, repressió i desconfiança va definir la vida de moltes generacions, que van haver d'adaptar-se a la realitat d'un sistema opressiu. El conjunt de penúries van deixar una empremta inesborrable en la memòria col·lectiva de Menorca, encara que el poble va fer l'impossible per alegrar-se en moments complicats.

Figura 2. Dues dones jugant amb neu l'any 1956 (col·lecció personal de Mari Mercadal a Facebook,10/04/21).

3.2 IDEOLOGIA I INFLUÈNCIA DES DEL CATOLICISME

Originàriament, els colpistes van acusar la República de perseguir l'Església i els catòlics, alhora que responsabilitzaven el govern de l'aixecament militar. Així, van imposar una perspectiva alternativa a la dominant: el conflicte no era, en primer lloc, una lluita entre democràcia i dictadura, sinó una guerra de caràcter religiós. D'això es va encarregar l'Església.

Des del començament de la Guerra Civil, alguns membres de la jerarquia eclesiàstica, a la vegada de Franco com a capità de la croada religiosa, es van apresurar a presentar-la com una "missió sagrada" que militars, falangistes i ciutadans, havien posat en marxa per "salvar la civilització cristiana i protegir-la de l'extermini dels "rojos". Un exemple clar d'aquest pensament, es troba en el bisbe de Salamanca, Enrique Pla y Deniel, un dels principals propulsors de la deriva autoritària. En la seva carta pastoral, titulada "Las dos ciudades", (Pla y Deniel, 1936.) justificava tant la sublevació com la idea de la guerra santa. Aquest pronunciament recull alguns dels arguments que sostenien la ideologia teocèntrica:

> *En el suelo de España luchan hoy cruentamente dos concepciones de vida, dos sentimientos, dos fuerzas que están aprestadas para una lucha universal en todos los pueblos de la Tierra." […] "Los comunistas y anarquistas son los hijos de Caín" […] "Una España laica no es ya España.*

Durant el període de Franco, l'Església a Menorca va exercir un paper clau, no només en la justificació dels principis del govern, sinó també en la seva fermesa social i política. Sovint es va considerar la institució catòlica com un suport necessari per a la unió nacional i pel manteniment dels valors tradicionals que el règim volia establir. D'aquesta manera, la seva influència s'estenia a diverses àrees de la societat menorquina, des de l'ensenyament fins a les pràctiques socials i culturals, convertint-se una eina de control ideològic i moral.

En el món de l'educació, les escoles religioses van jugar un paper fonamental durant el franquisme. Aquestes institucions no només es dedicaven de

l'ensenyament acadèmic, sinó que també s'esdevenien en espais per adoctrinar la joventut en els valors règim, consolidant una visió reaccionària de la societat. Mitjançant la formació religiosa i moral, els alumnes eren educats en la mentalitat autoritària i catòlica de la dictadura, assegurant que les futures generacions interioritzessin els mateixos principis i creences alineades amb els objectius del sistema. D'aquesta manera, els centres escolars es van convertir en una eina fonamental per reforçar el sentiment espanyolista i garantir la continuïtat d'aquesta ideologia. (Marquès, 2016)

A les escoles de monges, a més de les classes convencionals, s'ensenyaven habilitats com la costura i es promovien pràctiques religioses rigoroses. Encarnación Gomila ens ho afirma:

> *A ses monges apreníem a cosir i anàvem a fer vetlles, que era que anàvem a l'església i vetllàvem el Bon Jesús dins un baül per torns, però també fèiem altres coses, sempre resàvem. Un dia, una amiga me va dir que anéssim a ca es sabater a passar s'estona, i quan faltaven 5 minuts per canviar de torn vam tornar a s'església per fer veure que vetllàvem.* (*Annexos*, entrevista 1)

A banda de l'educació, el clergat va exercir una gran influència en els serveis socials de Menorca. Diverses congregacions religioses van gestionar hospitals, orfenats i altres centres assistencials, on no només oferien assistència a les classes populars, sinó que també funcionaven com a mecanismes de control social. D'aquesta manera, els eclesiàstics no només reforçaven la seva imatge com a pilar caritatiu, sinó que també contribuïa a consolidar l'estructura social desitjada pel règim, inculcant la mentalitat adequada a la població. Una secció del partit Falangista anomenada *Auxilio Social* (AS), tenia les portes obertes a tothom qui ho necessites per a ajudar-los en diversos aspectes, la majoria dels assistents, infants. Aquesta franja del partit feixista va esdevenir una estreta col·laboració amb l'Església menorquina, arribant a incloure rituals catòlics després de cada activitat assistida i tenint un capellà com a assessor religiós:

> *Auxilio Social, continúa siempre en labor para el fin que fué creado. En la mañana de ayer; procedió a que en la Iglesia Parroquial de Nuestra Señora del Carmen, recibieran las aguas bautismales dos niños Marcelo y Annita Fortuny, de 5 y 4 años de edad, […] La delegación de Auxilio Social proporcionó a los nuevos cristianos los trajecitos y el Sindicato del calzado regaló los zapatos.* (González, 2009, p.120)

La col·laboració entre l'Església i les autoritats franquistes locals va ser primordial per solidificar la influència de la institució a l'illa. Fent servir la cooperació amb el règim, l'Església va poder expandir la seva sobirania. Les predicacions dominicals, celebrades cada diumenge, van ser un dels canals més efectius de transmissió de creences. Aquests sermons, que sovint anaven més enllà de l'ensenyament religiós, servien per legitimar la dictadura i demonitzar qualsevol oposició.

L'assistència a missa es va convertir en un acte social gairebé obligatori. Tot i que no hi havia una imposició legal, no assistir-hi podia tenir conseqüències en la percepció social de la persona i la seva família. Margarita Pons Fuxà, testimoni del període, recorda com la participació anava més enllà del simple fet de practicar la fe:

> *Abans quasi tothom hi anava (església). De casada també, cada diumenge. Me'n record que després de missa, ens feien posar a tots a Sa Placeta, mirant cap a sa creu de pedra que hi havia, i cantàvem Cara al sol amb es braç alçat. Alguns fins i tot, duien una boina vermella.*
> (*Annexos,* entrevista 4)

En l'àmbit econòmic, l'Església a Menorca va obtenir privilegis considerables. Va adquirir ajudes de l'Estat per a les seves activitats educatives i socials, a més de gaudir d'exempcions fiscals i de la propietat de terres. Aquestes facilitats van permetre a les congregacions religioses mantenir la seva xarxa "d'ajuda social",

consolidant la seva posició com una de les entitats més poderoses del territori menorquí. Lluny de ser només un suport espiritual, l'Església es va convertir en un suport clau del règim, tant en l'esfera social com en la política i l'economia.

3.3 REPRESSIÓ I ADOCTRINAMENT CAP AL GÈNERE FEMENÍ

Durant el període totalitari es va acabar de reforçar la ideologia masclista que escenificava el segle XX, normalment mitjançant actes culturals i manipulatius. Així com es va crear *Auxilio Social,* també es va fundar la *Sección Femenina* (SF) com a un dels departaments més sobirans en el procés de formació femenina. Aquesta organització constava de doble finalitat, per una banda, inculcar els ideals i valors nacionalcatolicistes a gran part de la població (dones), i per altra banda, que aquesta educació fos transmesa per la dona (com a educadora i procreadora) als seus fills. Com bé esmenta Maria Immaculada Pastor Homs:

> *La mujer era vista en los años de la posguerra como un ser-instrumento del Estado para reproducir a un doble nivel , biológico e ideológico, la especie, la raza.* (Pastor, 1984, p.15).

Menorca, en concret, no va ser una excepció. A l'illa la unitat de formació va adoctrinar fortament amb escoles. En un principi, foren escoles nocturnes impartides en els locals de les escoles públiques, així com dictava la normativa de la *Jefatura Nacional*. Ara bé, amb el pas del temps, el 1941 quedà regulada l'obligatorietat d'ensenyar en tots els centres educatius (sota la supervisió de la SF) una sèrie d'assignatures formatives com a esposa i mare. Per altra banda, aquesta àrea de control no només es limitava a les escoles, sinó que també altres vies com els cors i les danses, els campaments d'estiu, les xerrades i els articles… però sobretot, el Servei Social, on també es trobava l'Església.

Una de les revistes "educadores" més populars del moment fou "*Teresa".* Aquesta revista es va començar a crear per Pilar Primo de Rivera i després fou editada per la SF, allà s'hi plasmava la identitat de l'organització femenina. Posteriorment,

també es va crear “Medina” i “Economía doméstica” entre altres. Pilar Primo de Rivera defensava en una conferència que:

> *Las mujeres nunca descubren nada; les falta, desde luego, el talento creador, reservado por Dios para inteligencias varoniles; nosotras no podemos hacer más que interpretar, mejor o peor, lo que los hombres nos dan hecho.* (Sense autor, 1943)

Algunes de les afirmacions pròpies de la SF van ser les següents:

> *A través de toda la vida, la misión de la mujer es servir. Cuando Dios hizo el primer hombre, pensó: “No es bueno que el hombre esté solo”. Y formó la mujer, para su ayuda y compañía, y para que sirviera de madre. La primera idea de Dios fue el ‘hombre’. Pensó en la mujer después, como un complemento necesario, esto es, como algo útil.* (Sección Femenina. Formación Político-Social, primer curso de Bachillerato, 1963).

> *Una mujer que tenga que atender a las faenas domésticas con toda regularidad, tiene ocasión de hacer tanta gimnasia como no lo hará nunca, verdaderamente, si trabajase fuera de su casa. Solamente la limpieza y abrillantado de los pavimentos constituye un ejemplo eficacísimo, y si se piensa en los movimientos que son necesarios para quitar el polvo de los sitios altos, limpiar los cristales, sacudir los trajes, se darán cuenta que se realizan tantos movimientos de cultura física que, aún cuando no tienen como finalidad la estética del cuerpo, son igualmente eficacísimos precisamente para este fin.* (Gimnasia Casera en ”Teresa”, revista de la Sección Femenina, marzo de 1961).

> *No hay que tomar el deporte como pretexto para llevar trajes de deporte escandalosos. Podemos lucir nuestra habilidad deportiva, pero no que estas habilidades sirvan para que hagamos exhibiciones indecentes. “Tampoco tenemos que tomar el deporte como pretexto para*

> *independizarnos de la familia, ni para ninguna libertad, contraria a las buenas costumbres.* (Sección Femenina. Economía doméstica, para Bachillerato, Comercio y Magisterio, 1968).

> *Cuando estéis casadas, pondréis en la tarjeta vuestro nombre propio, vuestro primer apellido y después de la partícula 'de', seguida del apellido de vuestro marido. Así: Carmen García de Marín. En España se dice de Durán o de Peláez. Esta fórmula es agradable, puesto que no perdemos la personalidad, sino que somos Carmen García, pertenece al señor Marín, o sea, Carmen García de Marín.* (Sección Femenina. Economía doméstica, para Bachillerato, Comercio y Magisterio, 1968).

En aquest text queda molt clara la pertinença a l'home. La dona és talment com un objecte que pertany al *senyor Marín.* Tot i que pretén donar-li un aire de llibertat i independència quan diu que no perden la personalitat, ja que conserven el nom i el primer llinatge.

> *La vida de toda mujer, a pesar de cuanto ella quiera simular -o disimular- no es más que un eterno deseo de encontrar a quien someterse. La dependencia voluntaria, la ofrenda de todos los minutos, de todos los deseos y las ilusiones, es el estado más hermoso, porque es la absorción de todos los malos gérmenes -vanidad, egoísmo, frivolidades- por el amor.* ("Medina", revista de la Sección Femenina, 13 de agosto de 1944).

En aquests fragments es poden entreveure només alguns dels consells i afirmacions pròpies de la Sección Femenina, qui, en lloc de donar suport a altres dones per a reivindicar els seus drets, preferien reforçar les idees masclistes de la dictadura. Per tant, si ens centrem en la qüestió que envolta el període, realment les dones van ser reprimides a la força, o bé educades per a mantenir-se allunyades del pensament propi?

En resposta a l'anterior pregunta, es pot observar que el govern va fer l'impossible per a adoctrinar el pensament femení, però no només això, sinó que també es va assegurar mitjançant lleis i normatives oficials que la dona no pogués superar a l'home en cap camp.

Incloem a continuació un llistat de les lleis que es promulgaren durant la dictadura i que van suposar un continu retall de les llibertats.

Llei	Data d'aprovació
Prohibició de la llibertat d'associació	1938
Censura en mitjans de comunicació i escrits	1939
Llei de l'ordre públic	1939
Prohibició de certes feines a la dona	9 de març del 1938
Discapacitat jurídica de la dona	12 de març del 1938
Prohibició de treballar a la dona casada	31 de setembre del 1938
Obediència de la dona cap a l'home	2 de maig del 1938
Prohibició de les funcionàries a obtenir la categoria de cap d'administració	27 de setembre del 1939
Uxoricidi per causa d'honor[2]	1944
Separació de gèneres a les escoles	20 de setembre del 1938
Abolició matrimoni civil	28 de juny del 1938
Abolició llei de divorci	23 de setembre del 1939
Prohibició a la dona de tenir la pàtria potestat dels fills	1938

Figura 3. Algunes lleis aprovades durant el franquisme. Elaboració pròpia a partir de (Moraga, 2008) el 28/04/2025.

[2] "Uxorcidi per causa d'honor" és el nom que es donava a una llei que defensava la dignitat de l'home envers deslleialtats. Aquesta normativa dictava que l'home podia matar o lesionar a la seva muller en cas que ella fos infidel.

A partir de la recerca de lleis i entitats opressives i adoctrinadores, ens fixem en el testimoni i la visió que té la dona. Encarnación Pons ens relata i reflexa algunes de les repressions, per exemple, la prohibició a les dones de treballar a fàbriques:

> *No vaig deixar de fer feina quan em vaig casar, llavors vaig fer sa feina a ca meva, jo cosia jerseis i quan ho tenia fet ho duia a sa fàbrica.* (*Annexos,* entrevista 1)

Continuant amb la mateixa pregunta, Rosa Portella ens contesta:

> *Exacte, quan em vaig casar vaig deixar de fer feina, inclòs un poc abans, però quan podia anava a sa fàbrica de punt i em pagaven un poquet. El meu homo mai va deixar de fer feina.* (*Annexos,* entrevista 3)

Per altra banda, si ens centrem en la dependència de la dona, ens trobem davant una submissió legal del gènere femení cap al masculí. Maria Berta Grau ens relata una experiència personal que impacta:

> *No es vivia gens bé […] Les dones també depeníem molt dels nostres homes, una vegada, el director de Loewe, que fèiem molt bo perquè jo hi comprava vestits quasi sempre per als sopars i events, em va encomanar un munt d'esmalts, 203 mil pessetes, però per obrir-me un compte al banc va haver de firmar el meu home, i quan vaig cobrar, em vaig poder comprar la meva primera casa.* (*Annexos,* entrevista 2)

3.4 EL SISTEMA EDUCATIU EN LA DICTADURA

Menorca, com a territori que combinava ruralitat i urbanisme, comptava amb escoles públiques anomenades nacionals. De fet, quasi tots els centres educatius eren controlats per l'església, però a banda d'aquests, també es trobaven les escoles rurals o laiques gairebé oblidades.

L'educació en tot el període totalitari va ser controlada, censurada i utilitzada com a medi de propaganda de l'estat Franquista. Es promovien els valors nacionalcatolicistes, es prohibia l'ús de llengües "perilloses" i contràries al "Movimiento Nacional", com per exemple el català, a banda de fomentar també la discriminació de gènere a les aules.

Per una banda, se segregaven els fillets i filletes en diferents classes amb la intenció de crear una mentalitat femenina totalment tradicional i masclista. Les filletes rebien una instrucció específica amb la finalitat de ser bones mares, esposes i filles. Així mateix, havien de saber cuidar la llar, de la família i de l'ideal conservador. Sense cap dubte, les millors persones per a formar aquests ideals eren les mestres, ja que coneixien millor que ningú aquest rol. Per a acabar d'enfortir la formació de la docent, inspectores específiques instruïen a les mestres cursos i reunions pedagògiques dirigides a l'ensenyança del gènere femení.

Per altra banda, si estudiem l'educació dels fillets, aquests rebien una preparació orientada al seu futur laboral, per exemple, es fomentava la pràctica de treballs manuals com la fusteria, o bé es promovia un futur com a militars.

Aquesta divisió de gèneres fou possible gràcies a diferents normatives i lleis que ho dictaven. Encara que cal esmentar que molts cops si s'anava a l'escola era fins a una edat poc avançada. Així com ho relaten els testimonis, en abundants casos l'escolarització no superava l'adolescència, ja sigui per problemes de desplaçament en persones que vivien al camp, perquè la seva família considerava necessari abandonar l'escola i emprendre el camí del treball, o bé per l'obligatorietat de la cura de familiars malalts.

Maria Berta Grau, Encarnación Pons, Rosa Portella i Margarita Pons van assistir a l'escola catòlica d'Es Mercadal, ara bé, ens diuen que van deixar l'estudi als 12,14 i fins i tot, 10 anys. *(Consultar pregunta 2, Annexos)*

En el cas concret d'Encarnación Pons, l'exalumna explica el següent:

> *A jo se me donaven bé els estudis, i un dia, sa meva mestra de La Falange va anar a ca meva a dir-li a momare si podia fer batxillerat i després ajudar a sa meva mestra a ensenyar, que se me donava molt bé, però sa "mai" va trobar que no, que havia de ser modista.* (*Annexos,* entrevista 1)

Ara bé, això els joves que estudiaven, però segons les dades publicades a la web d'educació de Menorca, s'ha estimat que el 1939, l'analfabetisme se situava devers un 40% de la població total, i en les zones urbanes, el percentatge d'alfabetització era molt més elevat.

El règim franquista va dur a terme una inhabilitació d'algun sector del professorat contrari a la ideologia modelista. La "purificació" que es va realitzar no tenia cap més finalitat que evitar un ensenyament advers als principis nacionalcatolicistes, ja que els docents eren un grup professional que podia suposar una amenaça per a l'adoctrinament establert pels colpistes. (Asensio, 2017)

De fet, a Ferreries i Mercadal trobem un cas concret de repressió. El seu nom era Jaume Farré Vidal, un mestre lleidatà que posava en pràctica el mètode Freinet. Aquest ensenyament innovador aspirava a vincular l'educació al context i a la realitat per tal de respondre a les necessitats dels joves. Farré fou membre del Front Popular d'Es Mercadal i director del Comitè Escolar Antifeixista l'any 1936.

> *Des del Comitè impulsà l'enviament d'ajuda als combatents republicans […] Dia 11 de novembre s'embarcà destí cap a Barcelona en el vapor Ciudadela, que fou capturat el dia següent per l'Armada Nacional del creuer Canarias i traslladat al port de Sóller […] el capità i deu dels seus passatgers foren afusellats el mateix 20 de novembre […] Prop d'un any i mig més tard encara afusellarien sis tripulants més i un dels passatgers*

*que viatjaven en el vapor Ciudadela. Aquest darrer passatger seria el mestre d'escola Jaume Farré Vidal. (*Martí. N, 2024)[3]

Així com Jaume Farré va ser afusellat per la "gran il·legalitat" de voler ensenyar als joves, també hi van haver més repressions no relatades pel mateix fet.

Per altra banda, el règim no només suprimia les possibles amenaces, sinó que també promovia el seu "gloriós moviment" mitjançant els llibres de text, les assignatures impartides i totes les tasques possibles. En la següent imatge, es pot observar un quadern on s'hi ha realitzat un dictat com a tasca escolar, fent al·lusió directa a la pàtria.

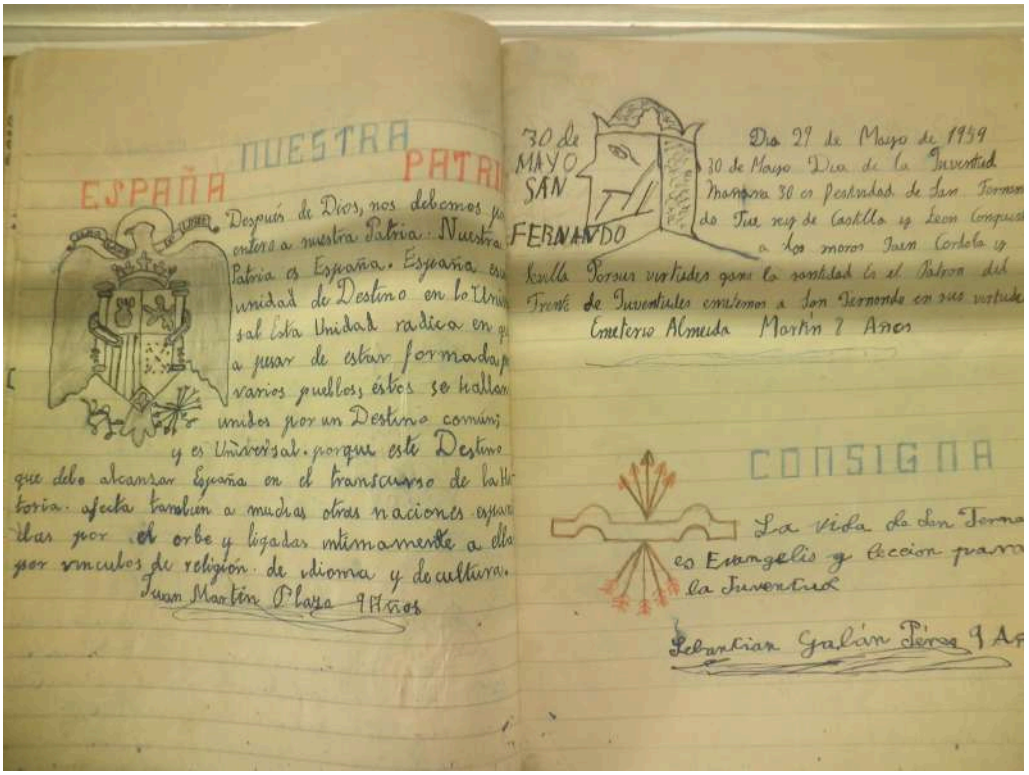

Figura 3. Quadern amb dictat de l'època franquista, dia 29 de maig de 1959 (a la col·lecció personal de Joxemai a Wikipedia, 27/03/2012).

[3] A la web d'educació de Menorca, s'hi troba la història de Jaume Farré. Aquesta tasca ha estat confeccionada per Nel Martí, encara que ha comptat amb l'estreta ajuda de Pere Jaume Alzina.

3.5 ÈPOCA DE CANVIS

En molts casos es considera que el règim franquista va concloure amb la mort del dictador als 75, després de trenta-sis anys de repressió. Així i tot, realment, Franco va ser substituït de la presidència el 1973, donant pas a Luis Carrero Blanco amb el propòsit fonamental de continuar amb el període feixista un cop Franco morís. Malgrat això, dia 20 de desembre del mateix any, Carrero va patir un atemptat de l'ETA que li va comportar la pèrdua de la vida.

En conseqüència, Carlos Arias Navarro va ostentar la direcció del govern fins que dia 22 de novembre del 1975, dos dies després de la defunció del dictador, Juan Carlos I jurà lleialtat als principis del moviment nomenant-se rei d'Espanya. A partir d'aquella data, Espanya va experimentar un període de transició que finalitzà el 1982 amb la victòria del Partit Socialista Obrer Espanyol a les eleccions generals.

Durant aquells anys de reestructuració, es van produir diverses reformes significatives pel poble espanyol. El 1976, Adolfo Suárez, un jove de la UCD va ser elegit pel monarca com a president de l'estat espanyol. Al cap d'un any, el 1977, es va aprovar la llei d'amnistia que permetia la legalització de partits polítics, la reforma del codi penal i l'exoneració dels presos polítics. El següent pas després d'aquesta modificació fou la celebració d'eleccions generals després de 41 anys. El 15 de juny de 1977 es van presentar més de 80 partits per a la disputa de la sobirania, que finalment acabà amb el triomf de Suárez. Successivament, després de la victòria de la UCD, es va elaborar la Constitució per a finalitzar la transició de dictadura a democràcia, obtenint un 87% de vots a favor en el referèndum, amb els quals s'aprovaren els canvis.

A banda de la supressió de la Dictadura, el pas del temps va abolir les diades commemoratives creades durant el Règim, que no eren poques. A la següent taula es poden apreciar les diverses celebracions que es van dur a terme durant el règim.

Festivitat	Data assenyalada
Día de la *Liberación* (a Menorca)	8 de febrer
Dia de la Victòria	1 d'abril
San Fernando (patró del *Frente de Juventudes)*	30 de maig
Aniversari de l'*Alzamiento Nacional,* posteriorment declarat *Exaltación del Trabajo* (corresponent a la paga doble de juliol)	18 de juliol
Día del Caudillo	1 d'octubre
Día de la *Raza*	12 d'octubre
Santa Teresa (patró de la Sección Femenina)	15 d'octubre
Celebració del *Día de la Unificación*	17 d'octubre
Celebració del *Día de los Caídos,* a més de la fundació de La Falange	29 d'octubre
Aniversari de la mort de José Antonio Primo de Rivera (amb el ritual funerari que li pertocava)	20 novembre

Figura 4. Taula amb les festivitats celebrades al franquisme. Elaboració pròpia a partir de (González, 2009) el 12/05/2025.

Si posem el focus en les declaracions de les supervivents, podem detectar diversitat de respostes quant a la mateixa qüestió. Aquest plantejament demana: Quan va començar a canviar la situació (positivament)? Gairebé totes les respostes coincideixen que les condicions es van apaivagar entre la dècada dels 70 i 80, o bé per l'inici de la feblesa del dictador, o bé quan ja va fer l'últim alè. *(Consultar pregunta 12, Annexos)*

Encara que Encarnación Pons comenta el mateix, ens mostra una visió alternativa a l'estàndard.

> *Quan va morir en Franco tot va canviar. Encara que tots creiem que just acabar la guerra tot acabaria encara que governés en Franco, i fins i tot pensàvem que seríem anglesos, però no va ser així, vam passar 40 anys molt durs.* (*Annexos*, entrevista 1)

A banda del marc normatiu i l'activitat social, el catolicisme també va acomiadar-se de gran part de la seva hegemonia, com que ja no figurava en el nou govern ni en la nova ideologia. Per la mateixa regla, ja no havia de desenvolupar cap tasca de caràcter adoctrinador ni ocupar-se'n del sistema educatiu que tant havia fet patir. Gradualment, Espanya va retornar a la "normalitat" després de dècades de turment i angoixa, arribant a assolir millores destacades en múltiples àmbits. (Tejera, 2015, pp.7-8)

4. CONCLUSIONS

Després de l'anàlisi dels resultats i de la discussió dels mateixos, en aquesta secció es presenten les conclusions generals del treball. Aquí es debatran els objectius plantejats a l'inici del projecte, l'acompliment de la hipòtesi i els aspectes que no s'han pogut abordar. A més, es compartirà una reflexió personal sobre els resultats obtinguts i es donarà orientació a futures investigacions sobre el tema.

A partir d'aquest treball podem determinar amb certesa que el període franquista va segregar el poble en dos bàndols creant un ambient de tensió i de conflicte en lloc d'unió per a superar la problemàtica. Basant-nos en els relats dels testimonis podem afirmar que el camp va ser el "refugi" del poble, ja que allà podien sembrar prou per a menjar sense haver de dependre de la cartilla de racionament. També s'ha comprovat rotundament la gran influència de l'església en quasi tots els camps possibles, sempre suportant al màxim els ideals del règim. Per altra banda, podem assegurar que aquesta dictadura comptà amb l'adoctrinament com a medi de control i posicionament ideològic, especialment partint del sistema educatiu i els mitjans de comunicació.

Com bé s'esmenta a la introducció del mateix treball, la meva finalitat es basava a donar veu a aquelles persones que van viure la postguerra a Menorca, amb el propòsit de conèixer aquesta època opressiva mitjançant el testimoni de les dones. Seguint amb la mateixa línia, també es va comentar que vaig decidir abordar aquest tema perquè considero necessari visibilitzar i preservar la paraula d'aquelles persones que han experimentat històries verídiques, però que sovint no són escoltades. Per tant, finalment es pot declarar que s'ha aconseguit el que em vaig proposar inicialment, pel que he tingut l'oportunitat de donar a conèixer els relats de les supervivents des d'un punt de vista alternatiu al que normativament es coneix, és a dir, el militar.

Prenent com a base la hipòtesi plantejada al començament, la qual afirma que es va invisibilitzar el paper de les dones durant la postguerra com a producte del masclisme per evitar reconèixer la seva importància, podem sostenir que, en primer lloc, clarament s'ha comprovat que aquesta dictadura va ser caracteritzada per un masclisme que tenia cert temor de ser vençut pel pensament femení i, per tant, el deixava de banda radicalment. I, en segon lloc, també podem manifestar que el rol femení si que va ser realment rellevant, encara que es relegués a unes feines concretes per raons que realment no coneixem. Així doncs, podem dir que la hipòtesi s'ha comprovat, arribant a la conclusió que el paper de la dona va ser invisibilitzat com a producte del masclisme i no pas per la seva irrellevància.

Resulta pertinent afegir les limitacions que s'han patit al llarg de la recerca. Com a punt de partida, cal esmentar la complexitat que han portat les entrevistes pel tractament de temes delicats. En segon terme, ha resultat laboriosa la redacció i la plasmació de les respostes al marc teòric, ja que adherir les entrevistes comporta alguns canvis de rumb en la idea principal. Seguidament s'han hagut d'afrontar les barreres que han imposat alguns arxius documentals amb la seva manca de col·laboració. En últim lloc, l'extensió del treball no m'ha admès tractar tots els temes que es tenia al cap des d'un principi, encara que finalment ha estat un treball ben complet.

S'ha donat el cas de no haver pogut abordar tots els aspectes que es perseguien, però també, per altra banda, han sorgit algunes qüestions que podrien ser analitzades més a fons en un futur. En primer terme, es volia fer un treball únicament basat en la memòria oral dels testimonis, ara bé, finalment s'ha alternat amb cites, llibres i tesis que han permès complementar aquest treball. Malgrat això, des del meu punt de vista, en un escenari posterior s'hauria d'aprofundir en la influència de la *Sección Femenina* en l'univers adoctrinador, en la mateixa línia, es podria estudiar de forma més detallada l'ús propagandístic del règim.

En definitiva, m'agradaria donar consell a les generacions posteriors que volen exposar el seu punt de vista del franquisme. En primer lloc, una dictadura no només és repressió política, sinó també moral i cultural en què moltes veus són

anul·lades per no encaixar amb el model del règim. Seguidament, els diria que no deixin mai d'escoltar el que les persones grans tenen per explicar, ja que hi ha històries de silenci, por i obediència que no apareixen als llibres, però que són essencials per entendre què significa viure en dictadura. Perquè oblidar és permetre que es repeteixi, i per evitar-ho és necessari xerrar, recordar i entendre.

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Autor desconegut. Col·lecció Antiquari Ramos. Arxiu d'Imatge i So de Menorca-CI

Asensio, E. (2017) *La política educativa durante el franquismo: depuración del pofesorado y aprendizaje de género.* [Tesis doctoral, Universidad de Almería]. Repositori Institucional de la Universitat d'Almeria, RIUAL. https://repositorio.ual.es/handle/10835/6496

Consorcio militar de Menorca. (11 de febrer 2025). *La rendición de Menorca en febrero del año 1939.* https://www.consorciomilitarmenorca.com/es/la-rendicion-de-menorca-en-febrero-del-ano-1939/

González, J. (2009). *La Falange a Menorca 1939-1943: Els primers anys.* (1a ed.). Col·lectiu Folklòric Ciutadella. pp. 120-123.

Herrero, JI. (2019). *Recuerdo de la guerra civil española en la memoria de la infancia segoviana.* [Treball de fi de Grau, Universitat de Valladolid]. Repositori Documental de la Universitat de Valladolid, UVaDOC. https://uvadoc.uva.es/handle/10324/36552

Inbal, O. (2017) *Teresa, ¿revista para todas las mujeres?: Género, clase y espacios de la vida cotidiana en el discurso de la sección femenina (1960-1970)* [Tesis doctoral, Universitat oberta d'Israel]. Repositori Espanyol de Ciència i Tecnologia, RECYT. https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/50491/35675

Joxemai. de (2012). Cuaderno nacionalcatólico. [Fotografia]. Extret de Wikipedia. Recuperat el 8 de maig de 2025. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cuaderno_nacionalcatolico_001.JPG

Marquès, A. (2016). *Els col·legis religiosos de Ciutadella de Menorca. 1900-1940: Aproximació a la realitat social i educativa de Menorca* [Treball de fi de Grau, Universitat Oberta de Catalunya]. Repositori institucional de la UOC. https://openaccess.uoc.edu/bitstream/10609/56764/6/amarquesbTFG0916mem%C3%B2ria.pdf

Martí, N. (2024). *Jaume Farré Vidal, el mestre freinetista de l'escola de Ferreries afusellat per la repressió franquista.* https://educaciomenorca.org/wp-content/uploads/2024/08/Article-RdF_NelMarti-compressed.pdf

Mercadal, M. (2021) a Facebook. https://m.facebook.com/groups/430924538117742/permalink/461299105080285/?

Moraga, MA. (2008). *Notas sobre la situación jurídica de la mujer en el Franquismo.* [Tesi doctoral, Universitat d'Alacant] Repositori Institucional de la Universitat d'Alacant, RUA. http://hdl.handle.net/10045/11657

Otero, L. (1999). *La española cuando besa* (1a ed.). Plaza & Janés Editores, S.A.

Pla y Deniel, E.: *Escritos pastorales. Las dos ciudades: Carta pastoral a los diocesanos de Salamanca* (30-9-1936), tomo II, Madrid, Ediciones Acción Católica Española, 1949, pp. 95-142.

Sense autor. (2 de febrer de 1943). Conferencia de la delegada nacional de Sección Femenina: La misión de la mujer en la vida. *ABC,* p.7.

Tejera, J. (2015). *La transición española y sus reformas (1976-1986).* [Treball de fi de Grau, Universitat de Lleó]. Repositori institucional de la Universitat de Lleó, Bulería. pp. 7-8. https://catoute.unileon.es/permalink/34BUC_ULE/4ifthk/alma991007910599705772

6. ANNEXOS

Entrevista 1

Nom: Encarnación Pons Gomila
Data de l'entrevista: 14/01/2025
Data de naixement: 1935
Estat civil: Casada, actualment viuda
Professió/ocupació: modista / jubilada
Lloc on resideix: Es Mercadal, Menorca

Educació i treball:

1. **Va anar a l'escola?** Sí, a ses monges, i allà apreníem a cosir i anàvem a fer "vetlles", que era que anàvem a s'església i vetllàvem al bon Jesús dins un baúl per turnos, però també fèiem altres coses, sempre resavem. Un dia, una amiga me va dir que aniguessim a ca es sabater a passar s'estona, i quan faltaven 5 minuts per canviar de turno vam tornar a s'església per fer veure que vetllàvem.

2. **Fins quan va estudiar? Li hagués agradat seguir?**
   Fins els 14 anys a ses monges, i després a la Falange. A la Falange és quan més vaig aprendre, es deia així perquè era a s'època de Franco i es llibre que empravem també es deia així. Allà llegíem i escrivíem. A jo se me donaven bé els estudis, i un dia, sa meva mestra de La Falange va anar a ca meva a dir-li a momare si podia fer batxiller i després ajudar a sa meva mestra a ensenyar, que se me donava molt bé, però sa "mai" va trobar que no, que havia de ser modista. A partir d'allà vaig anar a ca una dona a aprendre a cosir, i quan ja en vaig saber prou vaig fer feina a sa fàbrica.

3. **Tenia germans? I van estudiar el mateix temps que vostè?**
   Si, un germà. No va estduiar tampoc, cap dels dos vam poder estudiar, a ca meva no s'ho podien permetre.

4. **A quina edat es va casar?** 27

5. **Va deixar de fer feina quan es va casar o va tenir fills? I el teu homo?**
   No, llavors vaig fer sa feina a ca meva, jo cosia jerseis i quan ho tenia fet ho duia a sa fàbrica.

Societat i franquisme:

6. **Com recorda els anys de Postguerra? Quin aspecte creu que li va marcar més?**
   Moltíssima fam, va ser molt dur de passar. Noltros teníem un hort, i encara podíem menjar colcunes peres, però me'n record d'una amiga que quan jo m'acabava sa fruita ella me

demanava ses acaballes. En aquell temps, menjavem pa untat amb seu i sucre perquè omplia molt. I un dia li vaig demanar a sa mai sa bereneta, però ella no me'n podia donar i una vesina que me va sentir me va donar pa blanc! a ca meva només en menjàvem de negre, perquè sa farina era més barata, era una llescota ben grossa i bona!

7. **La roba que portava, d'on l'aconseguia?** Jo només tenia unes sabates per cada dia, i es cap de setmana les fèiem net, pero si no estaven eixutes, no podia sortir de casa. En aquella època quasi ningú tenia molta roba, duen sa mateixa durant anys, també he de dir que era més bona que ara.

8. **La gent podia xerrar i dir el que pensava públicament? Tenia llibertat per reunir-se amb més gent?** No, hi havia un homu que era molt d'esquerres i ho duia molt fort, i sa gent des poble anava a nes bar a escoltar-lo xerrar, donava gust sentir-lo, però fins que en Franco va guanyar, llavors ja no podien anar a nes bar a xerrar de política.

9. **Hi havia conflictes entre el poble, ja sigui per política o qualsevols aspecte?**
   Moltíssims, hi havia gent que era un poc exagerada i només creien lu dels seus. Aquests mateixos sempre volien tenir sa raó i es barallaven. També hi va haver famílies que van denunciar a altres per ser d'esquerres.

10. **Recorda com es vivia? Amb alguna restricció? O alguna ajuda?** No podíem respirar tranquils. Vivies orugada, fins i tot, durant sa guerra sa gent deixava d'anar a treballar, i també es poble va quedar buit, tothom se'n va anar. Record que raccionaven es menjar, es que millor vivien eren els pagesos.

11. **Recorda alguna anècdota que li impactés?**
    Com abans he dit, hi havia un homu que sempre xerrava a nes bar i tothom l'escoltava, però me'n record un dia que vam anar a sa plaça perquè uns del bàndol franquista van llegir un manifest a la plaça, i aquest, que era ben republicà va dir: "ESO ES MENTIRA" a lu que llegien els militars, i ells van disparar a l'aire i ningú va dir res, tothom va quedar en silenci, inclòs ell. També record molt quan ens amagavem a Biniumaia a una cova petita i tots aferrats a sa paret perquè els avions que passaven ens tiraven bombes.

12. **Quan va començar a canviar la situació?** Quan va morir en Franco tot va canviar. Encara que tots creiem que just acabar la guerra tot acabaria encara que governés en Franco, i fins i tot pensavem que seriem anglesos, però no va ser així, vam passar 40 anys molt durs.

<u>Església i la seva influència:</u>

13. **Quan era petita anava a missa? I quan va estar casada? Era obligatori? I què passava si alguna família no hi anava?** Si, a s'escola i els diumenges. De casada també, però es meu home preferia anar a pescar o cercar esclatasangs. No, no era obligatori pero te assenyalaven amb el dit si no hi anaves, estava mal vist.

14. **A casa seva va tenir molta importància la religió? I en el poble?** Bonu, era important a quasi totes les cases, però sobretot t'ho marcaven molt a s'escola. Eren molt estrictes i dures ses monges.

15. **Creu que ara l'església té tanta importància com antes?** No, per sort, ara a s'escola no feis tot això ni heu d'anar a missa sempre. És millor així com està ara, que tothom fa el que vol.

Entrevista 2

Nom: Maria Berta Grau i Pascual
Data de l'entrevista: 1/02/2025
Data de naixement: 1933
Estat civil: Casada, actualment viuda
Professió/ocupació: Emprenedora
Lloc on resideix: Es Mercadal i Barcelona

<u>Educació i treball:</u>

1. **Va anar a l'escola?** Sí

2. **Fins quan va estudiar? Li hagués agradat seguir?** Vaig estudiar fins els 12 per culpa de ses malalties cardíaques que vaig tenir, però sempre anava fent cosetes de s'escola, després, quan tot es va calmar, vaig seguir als 16 amb belles arts, però ho va interrompre una tuberculosi que va durar 2 anys, després vaig fer comerç, història de l'art, jardineria, joieria i esmalt…m'encanta aprendre coses, encara faig cursets quan tenc temps, imagina fins i tot, que el curs de joieria i esmalt el vaig fer a una escola de l'opus, però sa mestra era una encant!!!

3. **Tenia germans? I van estudiar el mateix temps que vostè?** un germà, ell va estudiar enginyeria industrial i ara és propietari d'una empresa d'Amèrica.

4. **A quina edat es va casar?** 23

5. **Va deixar de fer feina quan es va casar o va tenir fills? I el teu homo?** Jo vaig haver de deixar belles arts perquè me vaig quedar embarassada i els primers tres mesos vomitava cada dia, es meu homu era metge, no va deixar de fer feina mai.

<u>Societat i franquisme:</u>

6. **Com recorda els anys de Postguerra? Quin aspecte creu que li va marcar més?**
   Just va acabar sa guerra, una família va denunciar a mon pare, que era republicà, en principi, ho van fer perquè ell havia advertit sobre un barco franquista que es feia passar per anglès, per tal d'agafar als republicans, així, se'l van endur empresonat a Barcelona, en una cel·la per 4 persones hi vivien 15, llavors mo mare, es meu germà i jo vam agafar un barco anomenat Carmen Picó que ens va dur a França, encara que només hi vam fer 1 any i mig, després vam partir cap a Barcelona per estar més a prop del pai, qui va passar 5 anys i mig a la presó. El que més recordo, és sa diferència cultural entre França i Espanya, allà anaven molt més avançats en general que aquí, sobretot en política.

7. **La roba que portava, d'on l'aconseguia?** Ma Mare quan no treballa em feia sa roba, encara que no en tenia gaire, no és com ara, que tothom té de tot.

8. **La gent podia xerrar i dir el que pensava públicament? Tenia llibertat per reunir-se amb més gent?** No, clar que no. La gent tenia tanta por que feien coses que no farien de normal, no ho justific en absolut, però és ver que moltes famílies van denunciar a altres, en part, a causa de l'opressió. La gent es podia reunir, però quasi ningú, o poca gent sortia de casa, no teniem ganes d'anar pel carrer.

9. **Hi havia conflictes entre el poble, ja sigui per política o qualsevols aspecte?** Sí, clarament, com he dit abans, hi havia moltes denúncies entre el poble, sempre per la dictadura.

10. **Recorda com es vivia? Amb alguna restricció? O alguna ajuda?** No es vivia gens bé, tothom estava trist per sa situació, no hi havia gaire menjar tampoc, sort des nostre concu que era pagès i ens donava aliments, podiem estar molt agraïts amb ell. Les dones també depeniem molt dels nostres homes, una vegada, el director de Loewe, que fèiem molt bo perquè jo hi comprava vestits quasi sempre per als sopars i events, em va encomanar un munt d'esmalts, 203 mil pessetes, però per obrir-me un compte al banc va haver de firmar el meu home, i quan vaig cobrar, em vaig poder comprar sa meva primera casa.

11. **Recorda alguna anècdota que li impactés?** En general recordo molt els anys en què va estar empresonat el meu pai, i la situació de malestar què es vivia, a Barcelona, també crec que el règim era més marcat que aquí.

12. **Quan va començar a canviar la situació?** quan en Franco es va posar tan malalt, llavors, van començar algunes incursions per part dels republicans, totes sense gaire èxit, però es caràcter revolucionari va començar a notar-se, ell, a causa de sa malaltia, ja no era tampoc tan fort.

<u>Església i la seva influència:</u>

13. **Quan era petita anava a missa? I quan va estar casada? Era obligatori? I què passava si alguna família no hi anava?** No, jo mai he anat a missa, ma mare era més religiosa, com que era pagesa, però mon pare mai ho va ser. No era obligatori però et miraven malament si sabien que no hi anaves, te tractaven de revolucionària.

14. **A casa seva va tenir molta importància la religió? I en el poble en general?** No, com he dit, ma mare era religiosa i ens ho va inculcar, ara bé, jo també soc religiosa però no crec en absolut en l'església, no tenc bones experiències. Obviament, al poble si que era rellevant, i a l'escola.

15. **Creu que ara l'església té tanta importància com antes?** Encara que no ho sembli, segueix tinguent es seu pes, però per sort, ja no és tan important com ho era, ho és moltíssim menys.

Entrevista 3

Nom: Rosa Portella Piris
Data de l'entrevista: 1/02/2025
Data de naixement: 1938
Estat civil: casada, actualment viuda
Professió/ocupació: costurera i mestresa de casa / jubilada
Lloc on resideix: Es Mercadal, Menorca

Educació i treball:

1. **Va anar a l'escola?** Si

2. **Fins quan va estudiar? Li hagués agradat seguir?** Vaig poder anar a ca ses monges fins es 10 anys, després momare va patir una malaltia i vaig haver de deixar s'escola per cuidar-la. M'hagués agradat seguir? alomillor, no ho sé cert.

3. **Tenia germans? I van estudiar el mateix temps que vostè?** Tenia 4 germans, amb es que millor me duia era en Pepe, només ens duiem un any, tots van haver de deixar els estudis als 8 o 9 anys per fer feina i ajudar als pares amb sa feina del camp.

4. **A quina edat es va casar?** 22

5. **Va deixar de fer feina quan es va casar o va tenir fills? I el teu homo?** Exacte, quan me vaig casar vaig deixar de fer feina, inclòs un poc abans, però quan podia anava a sa fàbrica de punt i em pagaven un poquet. Es meu homo mai va deixar de fer feina.

Societat i franquisme:

6. **Com recorda els anys de Postguerra? Quin aspecte creu que li va marcar més?** Molt feliços i a la vegada moltíssim tristos. Feliços perquè m'ho passava molt bé amb en Pepe xerrant i jugant, però molt trist per sa gran por que passavem cada nit. Es govern ens

llevava sa majoria del que sembravem, però guardavem un poc de blat i menjar, i, es vespres, amb es molins, feiem farina. Moltes vegades pes vespre, si sentiem lladrar as cans, haviem d'amagar-ho tot ràpidament.

7. **La roba que portava, d'on l'aconseguia?** Tenia un jersei, una falda, i un vestit. Els calcetins record que me'ls feia jo, i, passavem tant de fred que es vespres plorava des mal que me feien ses sedes.

8. **La gent podia xerrar i dir el que pensava públicament? Tenia llibertat per reunir-se amb més gent?** La gent en general no xerrava gaire per por, acceptaven el que hi havia, perquè sinó ho pagarien fort. No opinaven molt que jo recordi. Sa gent no es reunia a nes bar ni as carrer perquè tothom s'amagava.

9. **Hi havia conflictes entre el poble, ja sigui per política o qualsevols aspecte?** Hi havia denúncies entre es poble, sempre per política, no per altra cosa.

10. **Recorda com es vivia? Amb alguna restricció? O alguna ajuda?** Es vivia amb moltíssima gana perquè restringien es menjar, sa gent era molt malcriada, es senyor des lloc no ens deixava vendre res sense consultar-li, ni siquiera els ous de ses gallines.

11. **Recorda alguna anècdota que li impactés?** Una vegada quasi descobreixen s'amagatai on teniem es menjar. Van venir els inspectors de'n Franco a mirar dalt es porxos, i hi havia una finestra amb porta, que duia a un petit racó on teniem sa farina, es cigrons, es llevat… Els inspectors van demanar a mon pare què hi havia allà darrera, i ell va contestar que li deien "la ventana de la muerte", per sort, els inspectors el van creure i van donar mitja volta.

12. **Quan va començar a canviar la situació?** entre el 70 i 80, quan en Franco va estar més malalt, i després mort.

<u>Església i la seva influència:</u>

13. **Quan era petita anava a missa? I quan va estar casada? Era obligatori? I què passava si alguna família no hi anava?** De petita sí, però de casada ja no. No era obligatori però te tractaven malament si no hi anaves.

14. **A casa seva va tenir molta importància la religió? I en el poble en general?** Sí, per tot va ser important, a s'escola també ho inculcaven moltíssim, era com un estil de vida per a sa gent.

15. **Creu que ara l'església té tanta importància com antes?** No, ni d'aprop, ara tothom té més llibertat per fer el que vol, sense importar si vas a missa o què fas.

Entrevista 4

Nom: Margarita Pons Fuxà
Data de l'entrevista: 12/02/2025
Data de naixement: 1937
Estat civil: casada, actualment viuda
Professió/ocupació: mestressa de casa
Lloc on resideix: Es Mercadal, Menorca

Educació i treball:

1. **Va anar a l'escola?** Sí

2. **Fins quan va estudiar? Li hagués agradat seguir?** Fins els 14 anys, llavors, molt poca gent anava a s'escola. Entre setmana venia a ca s'àvia a Mercadal i anava a s'escola, i es cap de setmana, partia cap a Sa Cavalleria per estar amb es pai i sa mai. No m'agradava gaire s'escola si te soc sincera, m'ho passava millor a nes lloc amb tots els qui eren allà, m'avenia molt bé amb tots els missatges i pagesos.

3. **Tenia germans? I van estudiar el mateix temps que vostè?** Sí, ells també van fer fins els 14.

4. **A quina edat es va casar?** a nes 21

5. **Va deixar de fer feina quan es va casar o va tenir fills? I el teu homo?** Mai vaig fer feina fora, es meu homu era pagès i jo cuidava de sa casa de s'Albufera, a vegades, si feia falta ajudava al camp, però jo solia estar allà cuidant dels fills i des lloc. Es meu homu hagués pogut estudiar perquè tenia molt bon cap, però mai va voler.

Societat i franquisme:

6. **Com recorda els anys de Postguerra? Quin aspecte creu que li va marcar més?** Ho record bé, no vaig passar fam perquè viviem a un lloc, però a vegades, venien soldats a vigilar i cercar pà, llet, i altres coses. Els farolers de Sa Cavalleria els hi duen molt poc menjar els soldats, i els farolers venien a cercar-ne a nes lloc. El que més me va marcar va ser que els "pois verds" ens tinguessin ses collites limitades, és a dir, només ens deixaven sembrar una quantitat, per a que tothom tingués menjar, però com que Sa Cavalleria era un

lloc molt gros, noltros sembràvem més i havíem d'amagar lo sembrat a un quarto amb una finestra petita.

7. **La roba que portava, d'on l'aconseguia?** Ens la feia na Maria Jacinta, una modista que vivia a sa plaça. Ella, com que passava molta gana i misèria, li pagavem amb menjar, un poc de formatge, sobrassada…Del que més teniem.

8. **La gent podia xerrar i dir el que pensava públicament? Tenia llibertat per reunir-se amb més gent?** No, sa gent tenia molta por crec jo, no s'atrevien a donar s'opinió. Reunir-se? sí, açò si.

9. **Hi havia conflictes entre el poble, ja sigui per política o qualsevols aspecte?** Tal vegada si que hi havia denúncies, a nes de dretes els duen a un barco des port de Maó, i a nes d'esquerres els duen a La Mola. Es poble estava dividit en dos, entre els dos partits no s'avenien gaire, es culpaven entre ells.

10. **Recorda com es vivia? Amb alguna restricció? O alguna ajuda?** Hi havia una "cartilla de racionament" que limitava es menjar que podies comprar a nes poble. A nes lloc, ens va venir un missatge a avisar que en sol demà vindrien es "pois verds", llavors vam haver d'amagar es blat que sobrava, vam aparedar una finestra i tot, i vam posar un armari gros per a amagar sa portalada

11. **Recorda alguna anècdota que li impactés?** Recordo una vegada que vam anar sa meva germana i jo a una cova a cercar espàrrecs, perquè allà sempre n'hi havia, sa qüestió és que vam trobar un cap mort.

12. **Quan va començar a canviar la situació?** Jo crec que als 70 o així, tot es va calmar bastant, tot es menjar i tot, però tampoc ho sé cert, perquè vivia un poc aïllada des poble.

<u>Església i la seva influència:</u>

13. **Quan era petita anava a missa? I quan va estar casada? Era obligatori? I què passava si alguna família no hi anava?** Sí, abans quasi tothom hi anava. De casada també, cada diumenge. Me'n record que després de cada missa, ens feien posar a tots a Sa Placeta, mirant cap a la creu que hi havia, i cantavem Cara al sol amb es braç alçat. Alguns duien una boina vermella. No, no era obligatori però no te miraven igual si no hi anaves.

14. **A casa seva va tenir molta importància la religió? I en el poble?** En general va tenir importància per tot, a s'escola era on més ho marcaven.

15. **Creu que ara l'església té tanta importància com antes?** No, que va. Ara quasi cap jove va a missa, tampoc tenen tant de pes per tot.